

Äidinkielen opetus

Poimintoja ylioppilasaineiden kuvakielestä

Ylioppilasaineita on toisinaan moitittu neutraaleiksi ja kaavamaisiksi. Niin kuivakiskoisesti ylioppilaskokelaat eivät kuitenkaan kirjoita, ettei aineista tapaisi kielikuvia. Vertauksin ja metaforin kokelaat havainnollistavat, tiivistävät ja värittävät esitystään. Kuvakielen avulla he voivat ilmaista asiansa persoonallisella tavalla ja herättää uusia assosiaatioita:¹

Talvella katkenneet, mahlaa vuotavat koivut ovat kevään ensimmäisille hyönteisille eräänlaisia ravintoloita, + jotka ovat auki ympäri vuorokauden.

Tarkastajan piirtämät +-merkit ylioppilasaineen kielikuvan vieressä ovat kuitenkin tuiki harvinaisia. Suurin osa ylioppilasaineissa esiintyvistä vertauksista ja metaforista on lukijalle entuudestaan tuttuja, hyvin monet Nykysuomen sanakirjaankin kuvalliseksi ilmauksiksi merkittyjä.

Kuvakielen käytössä on myös vaaransa, joista tyylioppaat varoittavat. Tässä kirjoituksessa esitän esimerkkejä tapauksista, joissa ylioppilaskokelas ei ole onnistunut välttämään näitä vaaroja. Useimmat poimimani kielikuvat ovat opettajan tai ylioppilastutkintolautakunnan tarkastajan tyylikömmähdyksiksi merkitsemiä. Suhteellisen tavallisia ovat niin sanotut kuluneet kielikuvat:

— — eikä uskonnollisuuskaan näyttele merkittävää osaa ihmisten elämässä.

Muutamissa maissa, etenkin länsimaissa, työ on ihmisarvon mitta ja elämän keskipiste.

Videoiden suosio kasvoi räjähdysmäi-

sesti ennen kaikkea nuorten keskuudessa.

Herää kysymys, voiko tiedonvälitys kehittyä vielä nykyistä tehokkaammaksi ja nopeammaksi.

— — tieto hänen [Jimi Hendrixin] ainutlaatuisesta tavastaan laulaa ja soittaa kitaraa levisi kulovalkean tavoin New Yorkin musiikkipiireissä.

Tällaiset kuvailmaukset ovat ahkerassa käytössä menettäneet alkuperäisen havainnollisuutensa. Usein käytetystä kielikuvasta on tullut vain kiertoilmausta muistuttava yleinen tapa ilmaista jokin asia. Kuvallisuudessaan ilmaus kiinnittää kuitenkin aivan kirjaimellista sanontaa kiinteämmin lukijan huomion itseensä ja saattaa herättää hänessä kielteisen tunteen.

Osa kuluneista kuvallisista ilmauksista on muuttunut suorastaan muodiksi. Muoti-ilmauksista kaikkein vältettävimpiä ovatkin kuvalliset tai muuten erikoislaatuiset rakenteet. Muoti-ilmaukset voivat tuntua tekstin lukijasta vastenmielisiltä jo pelkän yleisyytensä vuoksi, mutta joskus ne ovat myös epäloogisia tai merkitykseltään epäselviä. Monet muoti-ilmaukset kuuluvat nimenomaan paperikieleen. (Ikola 1979: 110–111.) Vaikka seuraavien esimerkkien muoti-ilmaukset ovatkin merkitykseltään selviä, ne eivät juuri paperikielisyytensä ta-

¹ Esimerkit olen poiminut kevään 1986 ylioppilasaineista. Esimerkkien alleviivaukset ja sivumerkinnot ovat opettajan tai ylioppilastutkintolautakunnan tarkastajan.

Äidinkielen opetus

kia pysty havainnollistamaan tai elävöittämään:

Nuorten keskuudessa kiroileminen antaa usein »kovan» leiman.

Myös Suomessa hänet [Eva Dahlgren] tunnetaan, vaikei suosio olekaan samaa luokkaa.

Satelliittitelevisio antaa laajat mahdollisuudet tutustua eri kansojen ja maiden kulttuureihin, elämäntapoihin ja moniin muihin asioihin kansainvälisellä sektorilla.

— — puolueiden harrastama poliittinen peli tulisi voimakkaammin esille kuin nykyisen vaalittavan puitteissa.

Ylioppilaskokelaan kokemuspiiri on vielä suhteellisen suppea. Siksi hänellä ei ole samoja mahdollisuuksia erottaa kulunutta kielikuvaa tuoreesta kuin esimerkiksi äidinkielen opettajalla tai ylioppilastutkintolautakunnan tarkastajalla. Aikuisen usein kuulema, ehkä jo koomiseksi muuttunut kuva voi nuorelle olla uusi ja havainnollinen. Kielenkäyttäjien käsitykset siitä, mikä on tuore ja mikä kulunut kielikuva, poikkeavat siten toisistaan. Toisaalta kielenoppaiden kulluneina pitämät kuvat saattavat nuorista kirjoittajista tuntua jo täysin kuvallisuutensa menettäneiltä normaaliin sanastoon kuuluvilta ilmauksilta. He eivät rakennetta käyttäessään ehkä huomaakaan sitä alun perin kuvalliseksi eivätkä siten tule kiinnittäneeksi huomiota sen tuoreuteen tai nukkavieruuteen. Yksiselitteistä rajaa ei siis voida vetää myöskään kuvallisen ja kirjaimellisen kielenkäytön välille.

Kuluneilla kielikuvilla on myös myönteinen puolensa: ne ovat tuttuja ja selkeitä, ja ne muodostavat tärkeän osan yhteistä kulttuuriperintöämme (Tyyri 1979: 98). Kulunutkin kielikuva voi joskus olla yksinkertaista väitöstä tehokkaampi ilmaisukeino. Sitä paitsi haalistunut metafora ja tuttuakin tutumpi vertaus voidaan jatkamalla ja muuntelemalla loihittua entistä ilmaisuvoimaisemmiksi.

Tyylillisen epäonnistumisen vaara on olemassa silloinkin, kun kirjoittaja onnistuu välttämään valmiina opittuja,

loppuun kuluneita kielikuvia ja luottaa enemmän omaan mielikuvitukseensa. Pyrkimys omaperäisyyteen voi johtaa esimerkiksi tyylillisesti ristiriitaiseen kuvaan, jonka ainekset on valittu liian erilaisista yhteyksistä (Rainio 1974: 75). Silloin kun metaforan osat ovat säilyttäneen hyvin erilaisia eikä konteksti riittävästi perustele tätä erilaisuutta, tuloksena on liiallinen, suhteeton kuva (Ullmann 1966: 192). Useimmiten ylioppilaskokelaat saavat aikaan tyylillisen ristiriidan liittämällä asialliseen esitykseen liian arkoisan kuvan. Seuraavien esimerkkien arkiset kuvailmaukset elollistavat puheena olevan abstraktin asian:

Siihen aikaan todellinen työ veti luultavasti viimeisiä henkäyksiään, sillä 1800-luvun teollistumisen jälkeen kaikki muuttui.

— — usein ihanaisella luonnollakin oli sanansa sanottavana — —.

Sitten alkoi Saksan lihasten pullistelu.

Nummisen (1961: 60) mukaan sellaiset sanonnat, joissa verevä ja havainnollinen kuva liitetään hyvin abstraktiin käsitteeseen, ovat teennäisiä ja osoittavat kirjoittajan keikailun halua. Vereviä ovat varsinkin edellisten esimerkkien kaltaiset elollistavat kuvat, mutta hyvin konkreetti ja arkipäiväisen havainnollinen vertaaja on seuraavissakin tapauksissa:

Ymmärsin, ettei onni tule kiskomalla sitä väkisin perässä.

Huhtikuun alku on hidasta sahaamista edestakaisin.

— — uusimmat tiedot ovat romuttaneet käsityksiä.

Jimi Hendrix Experience saavutti vielä laajemman kannatuksen Euroopassa, kuin mitä se oli niittänyt kotimaassaan.

Peltonen voi laskea Suomen jalustalta, hän voi kuvata sitä lähempää, yksittäisten ihmisten näkökulmasta. — —. Aulikki Oksanen romuttaa Suomen jalustan viimeisetkin rippeet.

Tutkimustulokset, onnistuneiden ohilentojen hedelmänä. — —.

Näissä esimerkeissä kuvailmauksen vertaaja ja verrattava ovat etäisiä toisilleen.

Äidinkielen opetus

Kuitenkin metaforan on sanottu olevan sitä tehokkaampi, mitä erilaisemmista yhteyksistä kuvan eri osat on poimittu. Jokainen kirjoittaja arvioi oman kielitajunsa perusteella, milloin kuva-ainesten erilaisuus on perusteltua ja milloin niiden välimatka venyy liian pitkäksi. Edellisten esimerkkien kirjoittajien ja arvostelijoiden arvioinnit ovat poikenneet toisistaan.

Epäjohdonmukainen vertaus saa aikaan ontuvan kuvan (Rainio 1974: 75). Tällainen virhe voi syntyä esimerkiksi silloin, kun verrattava ja vertaaja limityvät toisiinsa niin, että niiden yhteinen aines unohtuu ja verrattava säteilee vaikutustaan vertaajaan (Numminen 1961: 45). Seuraavassa esimerkissä kuvattavat ihmiset vaikuttavat vertaajaan niin, että koi vu saa leuat:

He [toiset ihmiset] huojuvat hennon koi v un lailla keskellä kynnettyä, mustaa ja aukeata peltoa. Rajut tuulet riepottelevat heitä, mutta he yrittävät. Kaiken voimansa keräten he ponnistelevat pysyäkseen pystyssä. Apua he eivät pyydä, sillä omin neuvoin selviytyminen on onnea. Kun tuuli lakkaa puhaltamasta, he suoristautuvat, ojentuvat käsiänsä kohti taivasta ja nostavat leukojansa.

Aineen perään tarkastaja onkin kirjoittanut huomautuksen: »Kuvakieli on epäjohdonmukaista.» Epäjohdonmukaisuudessaan edellisen esimerkin tapaiset kuvailmaukset tuntuvat myös keinotekoisilta. Luontevana on alleviivaaja tuskin pitänyt myöskään seuraavan esimerkin kuvailmausta, jossa yhdistetään kaksi eri aihepiireistä peräisin olevaa kuvaa:

Aistin itseni alempiarvoiseksi, yksinäiseksi, rumaksi ankan pojaksi, joka ei pysty räpyttämään siipiään elämän nuottien tahdissa.

Kuvailmaus ontuu ja huvittaa tahattomasti, koska samaan yhteyteen liitetyt kuvat saavat lukijan mielikuvituksen liikkeelle eri suuntiin samanaikaisesti. Tällaisen katakreesin syynä voi olla se, että kyseiset kuvat ovat niin kalvenneet, ettei sanan alkuperäinen merkitys tule

kirjoittajan mieleen. Sana on kirjoittajan kielitajun mukaan jo kuvaton. (Wellander 1973: 246.) Edellisen esimerkin kuvat eivät ole kovin haalistuneita. Niiden taustalla lieneekin liiallinen, keinotekoinen pyrkimys kuvalliseen sanontaan.

Ennen muuta keinotekoisena pidetään nykyisin liian tunteellista ja juhlallista sanontaa (Rainio 1974: 74). Tunteellisuudessaan voimakkaalta ja teennäiseltä tuntuu seuraavan esimerkin jatkettu metafora, joka kyllä sinänsä on johdonmukainen:

— — minä ajelehdin mielen tutkimattomassa valtameressä ilman airoja.

Kuvallinen ilmaus on toisinaan niin epäselvä, ettei hyvántahtoinenkaan lukija keksi sen perustana olevaa ajatusta. Kysymys voi olla siitä, ettei kirjoittaja ole osannut ilmaista oivallustaan kyllin selvästi tai että itse oivallus on ollut samaa. Vaikeaselkoinen kielikuva on samalla helposti teennäinen:

Aulikki Oksanen on maailmanparantaja, joka runoillaan kohottaa suomalaisten itsetuntoa suomalaistumisen kurjasta tunnelista. ?

Usein ylioppilaskokelaat ympäröivät kuvallisen ilmauksensa lainausmerkein:

Ala-asteella opetetaan luku- ja kirjoitustaito ja matematiikan alkeet. Ne ovat »tukipilareita», joiden varaan kerätään lisää tietoa.

Eläimet niinkuin myös ihmiset alkavat »kuoriutua» talven varustuksistaan.

Kuitenkaan oikeakielisyysohjeiden mukaan sellaista konkreettista sanaa, jolle kuvallisessa kielenkäytössä annetaan abstrakti merkitys, ei pidä erottaa lainausmerkeillä muusta tekstistä. Tähän seikkaan ovat aineiden tarkastajat kiinnittäneet yllättävän vähän huomiota, sillä vain kahdesti lukemissani 280 aineessa liiat lainausmerkit on alleviivattu:

— — puolueet eivät voi lähteä vaaleihin »sammutetu in lyhdyin» — — .

— — lukioon »astuttaessa» ovat peruskoululaisetkin aikuistuneet.

Lainausmerkkien ahkera viljely osoittaa sanavaraston suppeutta ja sananvalinnan heikkoutta. Sijoittamalla aivan käyvän ilmauksen lainausmerkkeihin kirjoittaja paljastaa pitävänsä sitä poikkeavana ja pelkäävänsä ottaa sitä omalle vastuulleen. Tällainen anteeksi pyytävä lainausmerkkien käyttö osoittaa, että ylioppilaskokelaat saattavat löytää voimakastakin kuvallisuutta sieltä, missä kielenhuoltajien mukaan on kyse abstraktin merkityksensä jo vakiinnuttaneesta ilmauksesta. Runsaat lainausmerkit osoittavat toisaalta yksinkertaisesti sitä, etteivät välimerkkien käytöstä annetut ohjeet ole kokelaille täysin selvät. Lainausmerkein saatetaan ympäröidä ilmaus kuin ilmaus, joka tavalla tai toisella poikkeaa kontekstista.

Tällainen tarkastajien merkintöihin perustuva ylioppilasaineiden tarkastelu antaa kokelaiden kielikuvien käytöstä tietenkin yksipuolisen kuvan: tarkastajathan merkitsevät lähinnä heikkouksia eivätkä niinkään ansioita. Ylioppilasaineiden kielikuvat eivät myöskään paljasta sitä, kuinka omaperäisiä vertauksia ja metaforia nuoret ihmiset halutessaan ja uskaltaessaan pystyvät luomaan, koska tärkeä koetilanne ei suinkaan rohkaise kirjoittajia uuden kokeilemiseen.

Aristoteleen (1967: 52) mukaan metafora on ainoa runouden ilmaisukeino, jota ei voi oppia muilta. Aivan tuore ja omaperäinen ilmaus ei koskaan voikaan olla muilta sellaisenaan kopioitu. Ylioppilasaineista voi kuitenkin päätellä, että monet kokelaat tarvitsisivat ohjausta kuvakielen käytössä. Pelkkien virheiden ja heikkouksien osoittamisella ja punakynän perustelemattomalla käytöllä saadaan oppilaat kyllä ehkä välttämään epäonnistuneiksi jo todettuja kielikuvia, mutta omaperäistä kuvallisuutta he eivät siten opi luomaan. Erilaisia vertauksia ja

metaforia on analysoitava niiden tekstiyhteydessä. Niinpä kuvakieliesimerkkini tulisivat oikeudenmukaisesti kohdelluiksi vasta, jos lauseen tai katkelman korvaisi koko aine. Myös sellaista aistien avoimuutta, havaintojen tarkkuutta ja luotamusta omiin kykyihin, jota persoonalliseen ilmaisuun tarvitaan, lienee mahdollista koulussakin harjoittaa ja harjoitella. Vertausten ja metaforien käytön omaperäinen ja luova hallinta ei ole itse tarkoitus, mutta se voi auttaa kielenkäyttäjää saamaan viestinsä osuvasti perille ja kokemaan todellisuutta uudella tavalla.

TARJA PAUKKERI

LÄHTEET

- ARISTOTELES 1967: Runousoppi. Suom. Pentti Saarikoski. Helsinki.
- IKOLA, OSMO 1979: Kielioppi ja kielenopas. — Nykysuomen käsikirja. Toim. Osmo Ikola. Uudistettu laitos. 2. painos. Espoo.
- NUMMINEN, PAAVO 1961: Artikkelityylimme kuvat. — Sananjalka 3. Turku.
- RAINIO, RITVA 1974: Asiatyyli ja viestintä. Tietolipas 56. Viides painos. Helsinki.
- TYYRI, JOUKO 1979: Selkeä ja elävä kieli. Elävää suomea. Yleisradion kieliopas. Toim. Seppo Kahila. Jyväskylä.
- ULLMANN, STEPHEN 1966: Language and Style. Collected Papers by Stephen Ullmann. Language and Style Series. Oxford.
- WELLANDER, ERIK 1973: Riktig svenska. Fjärde omarbetade upplagan. Stockholm.